

TÜRKİYE'DE ÖZGÜN BASKİRESME TARİHSEL BİR BAKIŞ; GRAVÜR'ÜN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Güler AKALAN*

ÖZET

Bu makalede; Özgün baskiresim tanımlanarak, çukur baskı tekniği olan gravürün dünyadaki ve Türkiye'deki tarihçesi, Türkiye'de sanat eğitimi veren kurumların birbirleriyle ilişkisi, özgün baskiresme ait terimler, gravürün etik problemleri ve gravür sanatının yaygınlaşması için neler yapılması gerektiği açıklanacaktır.

Anahtar sözcükler: özgün baskiresim, gravür, özgün baskı terminolojisi, etik kurallar, gravür sanatının geliştirilmesi.

Ülkemizde, sanat tüketicisi/izleyicisi tarafından "Özgün Baskı" kavramının henüz tam anlaşılmış olduğu söylenemez.

Özgün Baskı; Kalıbı sanatçısı tarafından hazırlanan özgün bir tasarımın çoğaltılmasıdır. İdeali, sanatçısı tarafından yaratılan kalıbın, yine onun tarafından başılmasıdır (Canaday,1980). Ancak, çoğaltma yönteminde kullanılan teknikler farklıdır. Teknik farklılıklar ise, malzemeye dayalı olarak izleyiciye farklı şekilde yansır ve değişik duygular uyandırır.Yüksek, düz ve çukur baskı teknikleri bunlardan bir kaçıdır. Ancak kalıp olarak (çinko, bakır, taş, ipek, ağaç, linolyum vb.) hazırlanan bu tek/biricik/özgün/orijinal eser, sırf çoğaltılıyor diye, çoğunlukla "matbaa işi" ile karıştırılmakta ve sanki tuval resminden daha değersizmiş gibi gösterilmeye çalışılmaktadır.

* Doç. Güler Akalan, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğt. Böl. Resim İş ABD

Bilgi, iletişim ve teknoloji, modernleşme sürecimizin en önemli unsurlarıdır. Görsel kültüre ilişkin her türlü üretimde sınırlar artık iyice erimekte, sanatsal sunum önem kazanmaktadır. İnsan, var olduğu günden beri deneyselliğe açık olmuş ve bilgi aktarımında her türlü iletişim aracını kullanmıştır. Gravür de bu anlamda düşünüldüğünde, Avrupa'dan Ülkemize birkaç yüzyıl sonra girebilmiş bir tekniktir.

Tıpkı matbaa gibi... Ancak bugün gravür, iletişim açısından etkisini kaybetmesine karşın, sanatsal anlamda –geleneksel ve modern teknik ve yöntemlerle- işlevini sürdürerek, duysal dünyamızı etkilemekte ve görsel kültürümüze hizmet etmektedir.

Aslında "Baskı sanatı" Anadolu'da çok eski bir geçmişe dayanmaktadır. Özellikle "Yüksek Baskı" kökünü, kil üzerine basılan silindir ve damga mühürlerden alarak, tahta kalıplar aracılığıyla kumaşa taşımış ve "Yazmaelık" bir halk sanatı olarak günümüze kadar gelmiştir.

Osmanlı Basımcılık tarihinde, "Çukur Baskı" tekniği olan "Gravür"; "Baskı ve Grafik Sanatı"nın ilk uygulayıcısı olan İbrahim Müteferrika'nın, kendi döneminde bastığı "Batı Hint Tarihi" (1730) ve "Cihannüma" (1733) isimli kitaplarında görülmektedir. Bu kitaplarda batı gravürü beğenisine yakın baskiresimler bulunmaktadır. 1798'de taş kalıptan resim basma "Düz Baskı"- "Litografi" tekniğinin bulunmasından yüzyıl sonra, bazı halk resimlerinin basıldığı bilinmektedir. Hemen hepimizin bildiği, İstanbul'un günlük yaşamını ve görünümünü, –biraz romantizm katılarak- konu edinen eski İstanbul gravürleri ise, aynı zamanda birer belgeseldir de...

20.yy.da ofset baskı ve serigrafinin geliştirilmesi, "Lichtdruk"-ışıkla baskı-gibi, baskı kalıbı oyulmadan yapılan teknikler de baskiresme girmiş, Pop-Art'la birlikte serigrafî doruk noktasına çıkmıştır. Ayrıca gravüre collagraph tekniği de katılmış, cardboard, masonite veya plexiglas gibi malzemeler de "Çukur Baskı" tekniğinde yerlerini almışlardır.

Türkiye’de Özgün Baskiresme Tarihsel Bir Bakış; Gravür’ün Sorunları ve Çözüm Önerileri

Sınırsız malzeme ve teknik, baskı sanatına 20.yy.da yeni bir tanım da getirmiştir. “Özgün Baskiresim” günümüzde; tüm baskı tekniklerini içine alan, sanatçının kalıbını bizzat kendisinin hazırladığı, yaratıcılık süreci ve basım aşamasında başında bulunup imzasını atarak bitirdiği bir sanat dalı olarak kabul edilmiştir.

Ülkemizde, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’nde, Leopold Levy ve Sabri Berkel, Gazi Eğitim Enstitüsü’nde Muammer Bakır, Nevzat Akoral ve Mürşide İçmeli ve İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu’nda Mustafa Aşler ve onların yetiştirdikleri sanatçılarla, özgün baskiresim bugünkü anlamını bulmuştur. Ancak, geleneksel yöntemlerle elle yapılan bu sanatsal baskılar, -yukarıda belirtildiği gibi – çoğaltma yöntemlerinde de değişikliğe uğramıştır. Teknolojinin ilerlemesi sonucu olay mekanikleşmiş ve “insan sıcağı” da aynı oranda yok olmaya başlamıştır.

Yoğun bir bilgi, deneyim, teknik,baskı ustası (eseri çoğaltan kişi), malzeme ve donanım gerektiren gravür atölyeleri, sanat kurumları dışında,bu alanda çaba gösteren çok az sayıda sanatçılarla ayakta durmaya çalışmaktadır.Türkiye’de baskı atölyeleri yeni yeni kurulmaya başladığından, sanatçıların çoğu baskısını kendisi yapmaktadır.Gravür kağıdının zor bulunması ve baskı ustasının olmayışı nedeniyle, Avrupa ve Amerika’da baskı sınırı 1000/1000 ‘lere ulaşırken, bu sınır ülkemizde 100/100, 50/50, 30/30,10/10 gibi az sayıda kalmaktadır. Bu da baskı atölyesi ve baskı ustası sorununun ivedilikle çözülmesini gündeme getirmektedir. Çünkü sanatçı, zamanının % 80’ini ürettiği eserini çoğaltmakla geçirmekte, hem bedensel güç, hem de çoğaltma için ayrılan zaman, sanatçının bütün enerjisini ve heyecanını yitirmesine neden olmakta, prova, aşama ve mükemmel baskıdan sonra iş, “zanaat” e dönüşmektedir.

Ankara’da açılan son gravür sergisinde (18.02-14.03.2003), izleyicilerden bir kısmının ısrarla ilk baskıları aradıkları görülmüştür. Bu da tekniğin, tam olarak bilinmemesinden kaynaklanmaktaydı. (kuru kazıma veya asitle yedirme arasındaki fark, sanatçının baskıyı yapar yapmaz veya kuruduktan sonra topluca imzalaması gibi). Özgün baskiresmin teknik ve etik kurallarıyla ilgili bilgiler, çok sık gündeme

getirilmediğinden, sanat tüketicisinin / izleyicisinin bazen kulaaktan dolma ve yanlış bilgilendirilmeleri sonucu, bu alana kuşkuyla bakmalarını saygıyla karşılamamız gerekir. Ancak, ivedilikle de bu yanlışlıklar giderilmeli, aydınlatıcı ve doğru bilgiler verilmelidir. Bu nedenle bir yıl önce yapılan bir panelde alanla ilgili alınan kararları, sanatçı ve sanatseverlerle paylaşmak çok yerinde ve yararlı olacaktır.

19 Ocak-19 Şubat 2001 tarihinde İstanbul'da Karşı Sanat Çalışmaları'nın, Feyyaz Yaman başkanlığında ilk etkinliği olan "Başlangıcından Bugüne Türkiye'de Gravür" sergisinin ardından, 1 Şubat 2001 tarihinde, "Gravür: Sorunlar, Önergeler" başlıklı bir de panel düzenlenmiştir. Mimar Sinan Ü. Gravür Atölyesi Öğr. Gör. Fevzi Tüfekçi'nin yönettiği ve Prof. Mustafa Aslıer, Prof. Mürşide İçmeli, Prof. Asım İşler'in konuşmacı olduğu, Fethi Kayaalp, Prof. S.Saim Tekcan, Prof. Hayati Misman, Prof. Fevzi Karakoç ve diğer özgün baskı sanatçılarının katılımcı olduğu panelde gündemi: "Gravürün dünyadaki ve Türkiyede'ki tarihçesi, Türkiye'de sanat eğitimi veren kurumların birbirleriyle ilişkisi, özgün baskıresme ait terimler, gravürün etik problemleri, gravür sanatının yaygınlaşması için neler yapılması gerektiği" gibi konular oluşturdu.

Paneli kısaca özetlersek; özgün baskı sanatının problemlerini ve gelişmesi için neler yapılması gerektiğini, açık ve net bir biçimde görebiliriz.

-Çağdaş bir anlatım biçimi olan gravürün -galerilerin, sanatçıların ve eğitim kurumlarının da etkisiyle- göz ardı edildiği, "ikinci planda bir iş gibi gösterilmeye" çalışıldığı belirtilmiştir.

-Türkiye'de özgün baskıresim sanatı ve sanatçılığının,- başlangıcı Avrupa'daki gibi çok eskilere dayanmamasına karşın-, bugün dünyada geldiği noktanın üst düzeylerde olduğu görülmektedir. Bugünkü anlamda özgün baskı yapılan ilk merkezin Devlet Güzel Sanatlar Akademisi olduğu söylenerek, -19. yüzyılda İstanbul'da yapılmış bir şimşir baskı gravürü izleyicilere gösterilmiştir.

-Mimar Sinan Ü, Gazi Ü, Marmara Ü. ile diğer sanat eğitimi veren kurumlardan söz edilmiştir. Gravür eğitiminde, bu üniversitelerin en önemli üç merkez sayılmasının temel nedeni; bu mekanlarda baskı atölyelerinin bulunmasının,

Türkiye’de Özgün Baskıresme Tarihsel Bir Bakış; Gravür’ün Sorunları ve Çözüm Önerileri

gravür sanatçısı için atölye imkanlarının ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır. Atölye kurma ve pres sahibi olmanın maliyetinin çok yüksek olması nedeniyle, gravür sanatının ve sanatçıların yaygınlaşması önünde bir engel olduğu, iyi yetişen öğrencilerin bir süre sonra gravürle uğraşmayı bıraktığı söylenmiştir. Türkiye’de özgün baskıresim eğitimi üzerinde uzlaşılan nokta, malzeme yönünden büyük problemler yaşanmasına karşın, iyi sanatçıların yetiştirilebildiğidir.

-Gravürün, bugün dünyada üniversitelerde özerk bir uzmanlaşma ve diploma alanı olduğu, bu modelin Türkiye’de uygulanması ve kurumlarda, müzelerde, sanat evlerinde, kültür merkezlerinde bu sanatın ilkelerini ortaya koyan kararlar alınması gerektiği ifade edilmiştir.

-Yine eğitimle ilgili olarak, kurumlar arası diyalog gündeme gelmiş, diyalog eksikliğinin-Özgün Baskıresim Sanatında- dil birliği yönünden büyük engel oluşturduğu belirtilerek, büyük şehirlerdeki “merkez”ler dışındaki üniversitelerle ilişki kurulması gerektiği belirtilmiştir. Sempozyumlar ve karma sergilerin birliği sağlayan unsurlar olduğu, ayrıca eski kurumlardan yeni kurumlara bu alanda deneyimli Arş.Gör. ve Öğr. Görevlilerinin eğitim vermek üzere gitmelerinin ilişkiyi güçlendireceği vurgulanmıştır.Türkiye’de yükseköğretim kurumlarındaki sanat dalları / bilim dalları arası ortak danışma toplantılarının eksikliğinden söz edilerek, bu toplantıların, her kurumun diğer kurumda neler yapıldığının bilinmesi açısından önemi eklenmiştir.

-Önemli noktalardan biri de, özgün baskıresme ilişkin terimler üzerinde uzlaşmaktır. “Özgün Baskıresim” tanımının, gravürle birlikte serigrafi, litografi gibi diğer baskı tekniklerini de içerdiğinden ve gravürün kendi içindeki teknik ayrımların (Drypoint, Engraving, Etching, Aquatint, Mezzotint vb.) her bir tekniği karşılayan terimi de beraberinde getirdiği belirtilmiştir. 1958’de Barselona’da yapılan Uluslar arası Exlibris Kongresi’nde kabul edilip, Nisan 2000’de Belgrad ve Cenevre’de değişiklik yapılmış Exlibris Baskı Teknikleri ve Simgeleri Mürşide İcmeli tarafından aktarılmıştır.

-Panelin en önemli gündemlerinden biri de,baskı işlemi bittikten sonra kalıpların ne yapılacağı konusuydu. Mustafa Asher, bu konunun tarihçesini

özetleyerek, 1880'e kadar imzaların kalıbın içine atıldığını, bu tarihten sonra imzaların kurşun kalemle (mürekkepli kalem resmin önüne çıkacağından) dışarı atılmağa başlandığı, 1960'a kadar galerilerle büyük sanatçıların ilk seri bittikten sonra kalıbın tahrip edilmesine karar verdikleri, (Rembrant ve Picasso'nun gravür kalıpları gibi), 1960'tan itibaren ise bu uygulamanın değiştiği ve "sahte baskı tehlikesine karşın" kalıpların imha edilmeyip korunduğu yönündeki bilgileri aktarmıştır.

-Son olarak, bütün bu sorunların ve bilgilerin ışığında, bundan sonra ne yapılması gerektiği idi. Feyyaz Yaman'ın konuyu özetleyişiyle; "Türkiye'de gravür sanatının 'bir ivmeye, bir tetikleme, bir özendirmeye' ihtiyacı olduğu tespitiyle beraber aşağıdaki çözüm önerileri üzerinde odaklaşmıştır:

Bu konuda bir araya gelmiş insanların bazı kararlar alması ve gravürle ilgili araştırma ve incelemelerin yapılabileceği bir merkez oluşturulması gereklidir. Gravür sanatçıları arasında bir dernekleşme ve örgütlenmeye gidilmeli; ileriki zamanlarda bir müze kurulması için de şimdiden çalışılmalıdır. Gravür atölyelerinin genç sanatçılarla birlikte uzmanlaşmış sanatçılara baskı olanakları sağlayabilecek mekanlar haline getirilmesi zorunludur. Üniversiteler belirli mekanlarda atölyeler kurmak, yazlık kurslar düzenlemek gibi yollarla gravür sanatının yaygınlaştırılması konusunda önderlik yapabilirler (Yaman, 2001).

Bu panelde alınan kararlardan sonra söylenecek şey; sanat üretiminde teknik, şüphesiz bir araçtır. Sanatçı sanatsal düşüncesini gerçekleştirmede, bir ya da birçok tekniği bir arada kullanabilir. Sanatsal yaratma yönünden önemli olmasa da özgün baskiresimde uyulması gereken etik kurallar vardır. Sanatçı Özgün Baskı resim tekniklerinde malzemeyle birlikte düşünmek zorundadır. Eserin kaç adet basıldığı, bu sayının azlığı ya da çokluğu, o eserin değerini ifade eder. Bunun esere verilen sıra numarasıyla ilgisi yoktur, numaralamayı her sanatçı anında yapmayabilir. İlk baskı ile son baskı arasında değer olarak hiçbir fark yoktur. Eserin sanat ortamında kaç adet olduğunun bilinmesi, sahtelerine karşı önlem alınabilmesi için gereklidir. Burada sanatçılardan ve koleksiyonerlerden istenebilecek tek şey, her

Türkiye’de Özgün Baskıresme Tarihsel Bir Bakış; Gravür’ün Sorunları ve Çözüm Önerileri

teknikğin karakterini neyin oluşturduğunu bilmeleri ve hatırlamalarıdır, (Fotogravür, Röprodüksiyon, Numaralandırılmamış işler,EA’lardaki fazlalıklar, Tiftdruk baskılar vb.) nedenlerle sanatçı, etiğe uygun ve ilkeli davranmalıdır.

Exlibris Baskı Teknikleri ve Simgeleri(son şekliyle)

(1958’de FISAE’nin Barcelona Uluslar arası Ekslibris Kongresi’nde kabul edilmiş, Nisan 2000’de Belgrad ve Cenevre’de değişiklik yapılmıştır.)

Çukur baskı teknikleri / Intaglio printing techniques

Özgün / Original

C = Çukur baskı / Intaglio printing (C = Chalcoraphie)

CI = Çelik oyma / Steel engraving

C2 = Hakkak kalemiyle oyma (özellikle bakır üzerine) / Burin (graver or gouge) engraving

C3 = Asitle yedirme / Etching

C4 = Kuru kazıma / Drypoint

C5 = Akuatinta / Aquatint

C6 = Yumuşak-şekerli yüzeyde yedirme / Soft-ground or sugar etching

C7 = Mekanik doku yaratma / Mezzotint

C8 = Plastik gravür / Engraving on linoleum, plastic or other materials

Yeniden çoğaltma / Reproductive

P3 = Fotogravür baskı / Photogravure

P4 = Tiftdruk baskı / Rotogravure

Yüksek baskı teknikleri / Relief printing techniques

Özgün / Original

X = Yüksek baskı / Relief printing (X = Xylographie)

X1 = Ağaç baskı / Woodcut

X2 = Ağaç oyma baskı / Wood engraving

X3 = Linolyum baskı / Linocut

- X4 = Metal oyma baskı / Metal engraving or etching
 X5 = Damga baskı / Stamp (stone, rubber, etc.or relief engraving)

Yeniden çoğaltma / Reproductive

- T = Tipografi, yazı baskısı / Typography, letterpress
 T1 = Lino kalıp baskı / Linotype, monotype,indirect letterpress
 T2 = Ağaç oyma yazı baskısı / Photoxylography, facsimile wood engraving
 P1 = Klişe baskı / Line block
 P2 = Yarım ton klişe baskı / Half-tone, photozincography

**Düz, şablon ve elektronik baskı teknikleri / Flatbed, stencil and
 electronic printing techniques**

Özgün / Original

- L = Taş baskı – Litografi / Lithography
 L1 = Taş baskı / Autolithography
 L2 = Transfer taş baskı/ Autography (transfer lithography)
 L3 = Ofset çinkosuyla baskı / Zincography
 L4 = Alüminyum baskı /Algraphy
 P9 = Fotograf / Original photograph
 S = Şablon baskı / Stencil
 S1 = İpek baskı / Original serigraphy (silkscreen)
 S2 = Boyama şablonla baskı / Mimeography (dye stencil)
 S3 = Balmumu kağıtla baskı / Katazome and Kappa(oiled-paper stencil)
 CGD = bilgisayarda tasarım / Computer generated design

Yeniden çoğaltma / Reproductive

- P = Fotografik çoğaltma / Photographic reproduction (photosilkscreen)
 P5 = Fototayp baskı / Collotype
 P6 = Fotolitografi baskı / Photolithography, process transfer lithography
 P7 = Ofset baskı / Offset, duotone

Türkiye’de Özgün Baskıresme Tarihsel Bir Bakış; Gravür’ün Sorunları ve Çözüm Önerileri

P8 = Fotografik ipek baskı / Serigraphic reproduction (photosilkscreen)

CRD= Bilgisayrla çoğaltma / Computer reproduced desing

Y = Fotokopi / Photocopy, electrostatic screen printing

Diğer simgeler / Other abbreviations

M = Monotip (tek tip) baskı / Monotyp

B = Körler için kabartma baskı / Braille Printing

MT = Karışık teknik / Mixed technique

TNC =Sınıflama dışı teknik / Technic no classification

4/ = Kalıp sayısı (4/C3 = 4 kalıplı çukur baskı) / Number of plates used

/2 = Renk sayısı (S/2 = iki renkli serigrafi baskı) / Number of colours used

/col. = Elle renklendirme / Hand coloured

ABSTRACT

In this article; by defining the original printmaking; the history of engraving (one of the technique of graving) in the world and Turkey, the relationship between the institutes which give education of art, the terms belong to original printmaking, the ethic problems of graving and what to do for spreading art in our country, are going to be explained.

Key words: Original printmaking, Graving, Terminology of original printmaking, Ethic rules to develop art.

KAYNAKÇA

Akalan, G. (2000). *Gravür*. Armoni Ltd. Şti. Ankara

Asher, M. (2001). *Başlangıcından Bugüne Türkiye’de Gravür. Gravür: Sorunlar ve Önermele*” Panel (Video bantı-01.02.2001)

Canaday,J. (1980). “What is Art?” Alfred A. Knopf, A John L. Hochmann Book, New York.

İçmeli, M. (2001). "Exlibris Baskı Teknikleri ve Simgeleri". *Karşılık-Karşı Sanat Çalışmaları*, Sayı:1. (3)

Maden, S. (1985). "Türk Grafik Sanatı Tarihi", *Grafik Sanatı*, Plastik Sanatlar Dergisi, İstanbul Mart- Nisan 1985 I.

Toderini, G. (1990). *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*. Çev: Rikkat Kunt, Yay.Hazırlayan: Şevket Rado, Yayın ve Matbaacılık T.L.Ş. İstanbul,1990.

Yaman, F. (2001). "Gravür: Sorunlar ve Önergeler". *Karşılık- Karşı Sanat çalışmaları*, Sayı:1. (6)

Yerasimos, M. (1986). A. Özdamar, "Gravür ve Taşbaskılar" *Antika Dergisi*, Mısırlı Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi A.Ş. İstanbul, Aralık 1986.